

Türkiye’de Kadı İsimli Yerleşmelerin Mekânsal Analizi: Kadılık Kurumunun Yerleşme İsimleri Üzerindeki Etkisi

Bekir GÖKMEN*

Özet

Kadı kelimesinin Anadolu'daki yerleşme isimleri üzerindeki etkisinin Türklerle birlikte başladığını görmekteyiz. Türkler Anadolu'ya, devlet sistemleri ile tâbi oldukları şer'i yargı sistemini birlikte getirmişlerdir. Anadolu'nun Türkleşmesi Selçuklularla başlamış ve zamanla Türkler Anadolu'nun yerleşme coğrafyasında hâkim unsur konumuna gelmişlerdir.

Selçuklulardan sonra Osmanlı Devletinin klasik zamanında çok etkili biçimde yargı görevini ifa eden kadılar, genelde merkezileşmiş şehirlerde oturmuşlar ve oradan kaza adı verilen belirli bir coğrafi alana hizmet vermişlerdir. Bu merkezi ve köklü şehirlerin kadı isminden etkilenmediği ortadayken, özellikle topografya açısından engebeli, dağlık sahalarda şehirleşmenin zayıf kaldığı coğrafyalarda kadılık fonksiyonu yerleşmenin diğer fonksiyonlarının önüne geçmiştir. Özellikle merkezi şehir ve kasabaların olmadığı aksine kırsal yerleşmelerin yoğun olarak bulunduğu coğrafyalarda kadının görev yaptığı yerleşmeler Kadıköyler olarak isimlendirilmiştir. Kadının bu gibi küçük yerleşmelerin isimlerini etkilemiş olduğu görülmektedir. Türkiye’de özellikle Batı Karadeniz Bölümü kırsal mahalle yerleşmelerinin fazlalığı dolayısıyla kadı isimli yerleşmelerin yoğunluk kazandığı bir coğrafya olarak karşımıza çıkmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Toponimi, Türkiye,Batı Karadeniz Bölümü, Kadı, Kaza, Kadıköy.

The Spatial Analyst Of Settlements Which Are Named As Cadi In Turkey: The Affects Of Cadi’s Establishment On The Names Of Settlements’

Abstract

The names of settlements’ has been affected firstly by cadi’s name during the capture of Anatolia by Turks. After entering the Anatolia theTurks have quickly

*Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Beşeri ve Ekonomik Coğrafya Anabilim Dalı, Çankırı, bekirgokmen@gmail.com.

founded their state system with the accompany of the judgement system on the captured territories. The Muslim Turkish pioneers' migration has started by the time of Seljuks' and the Turkish settlements has gained the majority on the Anatolian settlements geography in a very short time.

After Seljuks, cadis has done their duties during the Ottoman Empire clasicalperiod. Cadis had stayed in big cities and ruled the specified geographical areas named as Kaza. However, this big and historical cities has never been affected by the names of cadis. But some settlements which has been placed on harsh topographical area like mountains and hills has been influenced clearly by the cadis' name. Such rural areas and regions which has contained little settlemets like villages and hamlets has been affected by the cadis' judgement functions extremely. This function was more important than the other functions of the settlement's life. Thus the name of cadis has given to the small settlements as Cadikoys (Kadiköy). Eventually, the whole pattern of shows that, these little settlements which are named as cadis has mostly concentrated on the Western Black Sea Geographical Subregion of Turkey.

Key Words: Toponymy, Turkey, Western Black Sea Subregion, Cadi, Kaza, Kadiköy.

1. Giriş

Adlandırma, canlı ve cansız, her türlü varlık ve kavramı anlatan, onu belirleyen veya bir şeyi diğerinden ayırmaya yarayan bir kavramdır. Bu nedenle insan, var oluşundan beri yaşadığı ortam içerisinde, şehir, kasaba, köy, mezraa gibi yerleşim alanlarını değişik isimlerle adlandırmıştır.

Yer adları araştırmaları bilimsel anlamda “toponimi” ve “toponomastik” terimleriyle ifade edilmektedir. Topos, eski Yunanca yer anlamı taşıırken, onoma ise ad ya da isim yerine geçmektedir. Toponimi, coğrafyanın bir yardımcısı olup, yerleşme yerleri adlarından, bölge, yöre adlarından ve başka yer adlarından faydalanılarak yerleşmelerin doğduğu, geliştiği çağların bulunmasına, o zaman ki yörenin durumunu belirtmeye ve oraya yerleşenlerin nerelerden gelmiş olduğunu göstermeye çalışır.¹

Toponiminin araştırma konusuna coğrafyanın, fiziki coğrafya bilim dalı dâhilinde incelenen dağlar, tepeler, ovalar, vadiler, yamaçlar, sırtlar, mevkiler, geçitler gibi morfolojik unsurlar ile; denizler, göller, nehirler, dereler, çaylar gibi hidrografik unsurlar girer ki, genel anlamda bunlara verilen isimlere “yer adları” denilebilir. Bahsedilenlerden farklı olarak insanlar tarafından vücuda getirilen şehir, kasaba, köy, mezraa, yayla, kışla, kom, ağıl vb. yerleşmelere verilen isimlere de “yerleşme adları” denilebilir

¹ Reşat İzbirak, *Coğrafya Terimler Sözlüğü*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, s. 313,347.

ki bunları da beşeri coğrafya bilim dalının araştırma konuları kapsamında değerlendirmektedir.²

Yer adları üzerinde yapılan çeşitli çalışmalarda yerleşmelere verilen isimler kökenlerine göre gruplandırmışlardır. Örneğin Mübahat S. Kütükoğlu bu gruplandırmayı, “Coğrafi Özelliklere Göre Verilen İsimler”, “Tarihi Adlar” ve “Boy/ Aşiret/Cemaat/Şahıs Adları” olmak üzere üç şekilde ele almıştır.³ Bu çalışmada isminde “kadı” kelimesi geçen yerleşmeler incelendiğinden, üçüncü isim grubuyla ilgili olduğu ortadadır. Ancak burada bilinmesi gereken önemli ayrıntı, kadılığın belirli bir eğitimi sağlamış kimselerin atamayla aldıkları bir görev unvanı olduğudur. Anadolu coğrafyasının gerçeğinde kadı gibi, halk tarafından itibar görmüş bir çok şahsın ismiyle beraber unvanları da yerleşmelere isim olarak verilmiştir. Bu isimler arasında hacı, hoca, ahi, çelebi, pir, koca, gazi, veli, dede, şeyh, molla vesaire sayılabilir. Bu isimlerin yerleşme adları olarak kullanılması yakın zamanlara kadar adı geçen ünvanların sosyal hayata yön vermelerinden kaynaklanmaktaydı. Diğer taraftan da yerleşmelerin isimleri şahısların isimlerine eklenerek, isimlerde belirli bir mekânsal vurgu amaçlanmıştır. Yani şahıs ve yaşadığı coğrafya ismen bütünleştirilmiştir. Buna örnek olarak, Mevlana Celaleddin-i Rumi, Şems-i Tebrizi, Sadreddin Konevi vb. gibi daha birçoklarını verebilmekteyiz. Böylelikle şahısların yaşadıkları mekânlarla bağlantıları kurulmuştur. Şahıslar kültürel olarak yaşadıkları mekânı etkiledikleri gibi, mekânlarda bu sentezlenmiş kültürün yaşayan organizması haline gelmiştir.

Türk-İslam tarihinde “kadı” ismi sosyal ağırlığını o kadar etkili şekilde hissettirmiştir ki Kadı Burhanettin Devleti isimli bir devletin bile varlığını görebilmekteyiz. Anadolu’da Eretnaoğulları Beyliğinde, görevi icabı yükselerek zaman içinde bu devleti ele geçiren Kadı Burhanettin’in ismi, hâkimi olduğu devletin ismi olmuştur.

Bu çalışmada Türkiye’deki yerleşme yeri adlarından, içinde kadı kelimesi olanlar seçilmiştir. Türkiye’de idari görevi olsun veya olmasın bütün meskûn yerler taranarak, kadı ismi bulunan yerleşmelerin lokalizasyonu⁴ yapılmıştır. Buradaki amaç, Anadolu Selçuklu Devleti zamanından başlayarak Osmanlı Devleti’nden günümüze kadar devam eden süreçte kadılık kurumunun Türkiye’deki yerleşmelerin adları üzerindeki etkilerini araştırmaktır. Elbette ki bu etkiler, coğrafyanın dağılışı ve

² Osman Gümüşçü, “ XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler”, *Türkler*, Türkiye Yayınları, C. VI, Ankara, 2002, s.358-359.

³Mübahat S. Kütükoğlu, “Osmanlı’dan Günümüze Yer Adları”, *Belleten*, C.76, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2012, s.147-149.

⁴Lokalizasyon, esasında bir yerin global ölçekte konumlandırması anlamında kullanılmaktadır. Tespit edilen yerleşmeler çeşitli koordinat sistemlerine göre harita üzerinde yerleştirilmektedir. Bu koordinat sistemleri farklı ölçü birimlerinde olabilmektedir. Çok kullanılan birimler Derece, dakika, saniye veya metre cinsindedir.

nedensellik ilkeleri yardımıyla ele alınmaya çalışılacaktır. Anadolu'nun Türkleşmesi ve Müslümanlaşması aşamasında genellikle merkezi özelliği güçlü yerleşmelere kadılar tayin edilmiştir. Ancak çevresine göre merkezi etkinliği güçlü olmayan bazı yerleşmelerde de kadıların görev yaptığı ya da vekilini (naib) göndererek orada belirli bir süre hukuki görevlerini yerini getirdikleri de bilinmektedir. Bu durumda merkezi konumu güçlü şehrsel yerleşme olarak değerlendirilen şehir ve kasabalardan ziyade, kırsal yerleşmelerde kadının veya naibin hukuksal etkinliği, yerleşmenin temel fonksiyonu haline gelerek, zamanla "kadı" isminin burayı tesmiye etmeye başladığı söylenebilir.

2. Kadılık Kurumu Ve Kadının Sosyal Hayat Üzerindeki Etkisi

"Adalet Mülkün Temelidir". Bu sözün kim tarafından söylendiği hakkında bir takım tartışmalar olsa da, burada geçen mülk kelimesinin -bir devletin ülkesi-⁵ anlamında kullanıldığından şüphe duyulmamaktadır. Bu cümleden anlaşılacağı üzere bir devleti ayakta tutan yegâne gücün devletin yargı sistemi olduğudur. Yargı sistemi iyi işlediği zaman devletlerin güce ve refaha kavuştuğunu, yargı sistemi bozulduğu zaman ise buhran ve kargaşanın baş gösterdiği dünya tarihinde görülmektedir. Bu nedenle Anadolu'ya Türklerle birlikte giren şer'i yargı sisteminde "kadı"nın görev ve sorumluluğunun hayati derecede öneme sahip olduğu yadsınamaz bir gerçektir.

Kadı veya kazî, yapan yerine getiren, hüküm veren ve şeriat hakimi anlamlarına sahip Arapça bir kelimedir⁶. Kadı ayrıca, hukukî uyuşmazlıkları ve davaları karara bağlamak üzere devletçe tayin edilen görevli, hâkim kimse olarak tarif edilmiştir. Tanzimat'a kadar her türlü davaya, Tanzimat ile Medeni Kanun arasındaki dönemde ise yalnız evlenme, boşanma, nafaka, miras davalarına bakan mahkemelerin başkanları olarak da tanımlanmaktadır.⁷

Arapça'da kaza (kadâ) kökünden ism-i fail olan kâdî, fıkıh terimi olarak insanlar arasında meydana gelen çekişme ve davaları şer'i hükümlere göre çözümlmek için yetkili makamca tayin edilen kişiyi ifade eder. Kadıların tayin, terfi ve azilleriyle yetkili kimseye "kâdilkudât" veya "kâdılcemâ", kadı tarafından yargılama yapmak üzere görevlendirilen kişiye de "halife, nâib" yahut "vekil" adı verilmektedir.⁸

⁵ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s.720.

⁶ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara, 2007, s.478.

⁷ Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Kadı, <http://www.tdk.gov.tr>, [11.06.2006]

⁸ Fahrettin Atar, "Kadı", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 24, İstanbul, 2001, s.66.

İslam hukukunda davaları şer'i hükümlere göre sonuçlandıran "kadıların" sayıları İslam Devleti'nin topraklarının genişlemesiyle artmıştır. Hz. Ömer devrinde ülkenin fetihlerle genişleyip idari ve kazâî işlerin çoğalmasının ardından başta Medine olmak üzere Mısır, Irak ve Suriye bölgelerindeki şehirlere kadılar tayin edilmiştir.⁹Bu ilk dönemlerde görüldüğü üzere kadıların tayin edildikleri ve mahkemelerin kuruldukları yerler olarak şehirlerin seçildiği ortadadır. Böylece Mekke, İslam Devleti'nin hukuksal şebekesinin merkezi konumuna gelmiştir.

Kadıların asıl görevi insanlar arasında meydana gelen hukukî ihtilâfları sonuçlandırmak, hukuka aykırı davranışların cezasını hükme bağlamak, verdikleri hüküm ve cezaları icra ve infaz etmektir. Ancak İslâm tarihinde kadıların dinî (İmam-hatiplik gibi), malî, idarî, eğitim öğretim vb. kazâî olmayan görevlerin tevdi edildiği de olmuştur. İslâm hukukunun klasik doktrinindeki yerleşik anlayışa göre kadı ile halife arasında vekâlet ilişkisi vardır. Bunun için de halife, yargılama yapmak ve davaları hükme bağlamak hususunda kendisinin vekili olan kadının görev ve yetkisini yer, zaman, konu ve diğer yönlerden sınırlandırabilmekteydi.¹⁰

Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan önce görevine sınırlandırma konulmamış bir kadının görevlerini davalara bakıp onları hükme bağlamak, hakları sahiplerine iade etmek, yetimlerin, akıl hastalarının, hacir altına alınanların mallarında tasarrufta bulunmak, vakıflara nezaret etmek, vasiyetleri yerine getirmek, velileri bulunmayan yetim kızları denkleleriyle evlendirmek, had cezalarını infaz etmek, şehrin asayiş ve emniyetini sağlamak, belediye ile ilgili görevleri ifa etmek, şahitleri ve maiyetinde görev yapan memurları denetlemek şeklinde sıralamışlardır.¹¹ Şu halde kadının toplumu ilgilendiren çoğu meselelerde etkin rol oynadığı ve ülkenin en ücra köşelerine kadar otoritesini hissettirdiği ortadadır.

Osmanlı Devleti'nde de mülkî, beledî, malî, askerî ve adlî sahaları kapsayan görevleri göz önüne alınırsa kadı kadar geniş bir görev alanı bulunan bir başka memur olmadığı gibi memuriyet dairesi ve şahsiyeti onun kadar çeşitli olanı da yoktur denebilir. İlmiye sınıfındandır, şer'î hukuk adamıdır, ancak mülkî erkân içindedir. Bütün yönetici zümre gibi askerî sınıfın bir üyesidir (vergiden muaf yönetici imtiyaz ve yetkileri vardır), fakat bir yerde yönettiği Müslüman halkın dahi merkezî devlet karşısında sözcüsü olur. Şer'î hukuku uygulamakla vazifeli olması sebebiyle merkezî hükümet memuru olduğu kadar ahalinin de devlet karşısındaki temsilcisi ve sözcüsü durumundaydı. Meselâ pazar yerinin değiştirilmesi, bazı derbentçi muafiyetinin talebi ve gereği gibi durumlarda halk adına merkeze bu talebi arz ederdi. Gayri Müslim ahalinin yaşayışına dahli [girme, karışma] yoksa

⁹ Fahrettin Atar, *a.g.e*, 2001, s.66.

¹⁰ Fahrettin Atar, *a.g.m*, 2001, s.68.

¹¹ Fahrettin Atar, *a.g.m*, 2001.

da o zümrenin de hukukunu gözetmek ve malî yükümlülüklerini yerine getirip getirmediklerine dikkat etmek zorundaydı.¹²

Yargı görev ve yetkisi sınırlandırılan kadı buna uygun şekilde görev ifa etmekteydi. Meselâ belli bir bölgede veya belli tür davalara bakmak üzere tayin edilen kadının görev alanı bununla sınırlıdır. Belirli bir süre için tayin edilen kadının görevi bu sürenin dolmasıyla sona ererdi. Uygulamada, kadıların bölgelerindeki insanlarla dostluk kurarak yargı otoritesini zayıflatmamaları için iki veya üç yıl süreyi geçmemek üzere tayin edildiklerine de rastlanır.¹³

Osmanlı Döneminde, kadınlara atandıkları yerin asayişini sağlamakta kendisine subaşı, asesbaşı, kalelerde dizdarlar gibi görevliler yardımcıdır. Mahkeme personeli ise sicil kâtipleri, muhızır, beledî hizmetler için muhtesip gibi görevli yardımcı memurlardır. Yine kadı şehrin imar nizamını mimarbaşı ile birlikte sağlar. Genelde beylerbeyi veya sancak beyi ile kadı arasındaki ilişki tartışma konusudur. Kadı askerî, mülkî görevleri itibariyle her zaman beylerbeyinden çok müstakil olamazdı. Ancak mahkemesinin vakıflar ve medreseler üzerindeki denetiminde bağımsız olduğu görülmektedir. Osmanlı taşrasında kadı, defterdar ve ehl-i örf mensubu beylerbeyi veya sancak beyi idarece birbirini dengeleyen üç unsur olarak düşünülür.¹⁴

3. Anadolu'da Başlayan Türk Hakimiyetinin Yerleşme Coğrafyası Üzerine Etkisi

Orta Asya'da İslamiyet'le tanışan Türkler zamanla batıya doğru ilerleyerek İslam ülkelerinin koruyuculuğunu üstlenmişlerdir. Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşu ve Türklerin İslam dünyasına egemen olmaları Ortadoğu'da önemli bir gelişmedir. Büyük Selçuklu'lardan 35 yıl sonra 1075'de Anadolu Selçuklu Devleti tarih sahnesine çıkmıştır. Bu olay, 1071 Malazgirt zaferini izleyen büyük nüfus kitleleri halindeki Türk göçünün bir sonucudur.¹⁵ Malazgirt savaşından önce başlayan bu göç dalgası, savaştaki galibiyetle büyük bir ivme kazanmıştır. Bu göçlerle Hristiyan kır ve şehir nüfusu yerinden edilmemiş, seyrek yerleşme dokusu arasındaki boşluklara Türk köyleri kurulmuştur. Bu dönemde Türklerin Anadolu'da oldukça rahat yayılmaları ve yerleşmelerindeki en önemli avantaj Anadolu'daki yerli kırsal nüfusun oldukça az olmasıdır.

¹²İlberOrtaylı, "Osmanlı Devletinde Kadı", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 24, İstanbul, 2001, s.69.

¹³Fahrettin Atar, a.g.m, 2001, s.68.

¹⁴İlber Ortaylı, a.g.e., 2001, s.73.

¹⁵ Özkan İzgi, "İslamiyet'in Doğuşu ve İlk Müslüman Türk Devletleri", *Sosyal Bilgiler*, Anadolu Üniversitesi Yay. No:148, Ankara, 1986, s.52-53.

Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuzey, güney ve batı sınırlarını koruma görevi verilen, hayvancılıkla uğraşan konar-göçer boylar, hayat tarzları gereği büyük ölçüde yarı yerleşik bir düzeni seçmişler, yaylaklar ile kışlaklar arasındaki hareketleriyle belirli alanları yurt tutmuşlardır. Getirilen yeni toprak sistemiyle kırları düzene sokan Selçuklular, Anadolu'ya girdiklerinde harap ve eski önemlerini kaybetmiş halde buldukları şehirleri imar ederek, onlara Türk-İslam damgasını vurmuşlar, bazı yerleşmeleri ise ilk kez kurarak buraları şehir konumuna gelecek seviyede imar etmişlerdir.¹⁶

XI. yüzyıl Anadolu'sunda yerleşmeler açısından kırsal yerleşmelerin ve özellikle de köylerin sayılarının diğer kasaba ve şehirlere göre çok fazla olduğu söylenebilir. Claude Cahen'in¹⁷ "Osmanlılar'dan Önce Anadolu'da Türkler" isimli eserinde İbn-i Said'den naklettiğine göre "Anadolu'da 36.000 mamur, 400.000'de harap köy bulunmaktadır." Harap köy rakamı mübalağalı ise de mamur köy yerleşmelerinin sayısının tüm kırsal yerleşmeler¹⁸ toplamında düşünüldüğü vakit doğru kabul edilebileceği görüşü beyan edilmiştir.¹⁹

Anadolu'daki bu tahribat zayıflayan Bizans'ın topraklarını kontrol etmek isteyen Sasani akınlarıyla başlamıştır. M.S. 572 yılından itibaren başlayan savaşlar 627'li yıllara kadar devam etmiştir. 50 yıl gibi bir süre Bizans-Sasani savaşlarına sahne olan Anadolu büyük zararlar görmüş, ekonomisi bozulmuş, kırsal hayat adeta çöküşe geçmiştir. Bu sürece, 541 yılındaki büyük salgınla beraber nüfusun iyice azalması da eklenmiştir.²⁰

Anadolu'da İslamiyet'in yayılması için yapılan cihatlarla, daha önceki Bizans-Sasani savaşları yerini Bizans- İslam Devleti mücadelesine bırakmıştır. Bu mücadele İslam Devletini devralan Emevi ve Abbasi sülaleleri döneminde de devam etmiştir.

M. Halil Yınanç, Eski Yunan devrinde pek mamur olan ve bilhassa Roma zamanında pek kalabalık bir nüfusa malik olan Anadolu kıtasının [Küçük Asya] nüfusunun azalmasının belli başlı sebeplerden birisini İslâm fetihlerine bağlamaktadır. Anadolu'nun her tarafında görülen harabelerin ve höyüklerin çoğunun bu mücadeleler neticesinde oluştuğu ve geriye enkaz halinde köy, kasaba ve şehir yerleşmelerinin kaldığını ifade etmektedir.²¹ Tarafımızca bu durumu tamamiyle İslam fetihlerine teşmil etmek çok doğru

¹⁶ E. Murat Özgür, *Türkiye Coğrafyası*, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara, 2000, s.97.

¹⁷ Claude Cahen, *Preottoman Turkey*, London, 1968; Türkçesi: Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, İstanbul, 1979. Bu eserde dikkate şayan olan bilgi köy rakamlarından çok harap olmuş köy sayısının Anadolu genelindeki fazlalığıdır.

¹⁸ Kırsal yerleşmeler, daha çok köy ve köyden küçük meskûn mahal yerleşmeleri olarak değerlendirilmektedir.

¹⁹ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar*, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 56, İzmir, 1990, s.76.

²⁰ Tuncer Baykara, a.g.e., 1990, s. 24-25.

²¹ Tuncer Baykara, a.g.e., 1990, s. 28.

olmasa da, doğu-batı doğrultusunda Asya ile Avrupa arasında bir köprü vazifesine sahip olan Anadolu'nun tarihi çağlar öncesi ve sonrasında birçok kere istilalara maruz kaldığı bilinen bir gerçektir. M.Ö. 1300'lü yıllarda başlayan Deniz Kavimleri göçlerinden tutun da Perslerin Anadolu'yu istilalarından ve Roma'nın doğuya doğru genişlemesi olayları savaşları ve yıkımları beraberinde getirmiştir. Her ne sebebe dayanırsa dayansın görünen tablo şuydu, Türkler Anadolu'da hâkimiyet kurmadan önce buradaki nüfus oldukça azalmıştı ve nüfusun göstergesi olan yerleşmelerin de harap vaziyeteydi.

Malazgirt Zaferi sonrası Anadolu'ya giren Türkler başta Anadolu Selçuklu Devletinin kurucusu Süleyman Şah ve diğer beyler önderliğinde ülkeye yayılmışlar ve var olan eski yerleşmelerden (köy-kasaba-şehir) çok daha fazla miktarda yeni yerleşme kurmuşlardır. Anadolu'ya büyük miktarlarda giren Türk nüfus, en başlarda Diyar-ı Rum denilen Anadolu'yu çok kısa bir süre içinde demografik anlamda Türkiye haline getirmişlerdir.

Yaylak kışlak hayatı yaşayan Türkler, özellikle Osmanlı Devleti'nin iskânı zorunlu kılması neticesinde zamanla kışlaklarını birer köye dönüştürerek yılın her mevsiminde iskân etmeye başlamışlardır. Günümüzde birçok köy yerleşmesinin gerek Kuzey Anadolu Dağları ve gerekse Toros Dağları üzerinde yaylalarının bulunması buna bir işarettir. Türk Boyları Anadolu'da çoğu yerleşmeyi ilk kez kurmanın yanında daha önceden var olan ancak bir takım sebeplerden dolayı enkaz haline gelmiş yerleşmeleri de yeniden imar ve iskân etmişlerdir.

Nitekim köy isimleri arasında “viran” veya daha Türkçeleşmiş şekliyle “ören” ile yapılmış isim tamlamalı yerleşme oldukça fazladır. Yine yıkılma ve harap olma yanında yanmış, yanarak hasar görmüş olan yerlere de “göynük” kelimesi ekleyerek buralara yeni köyler kurup, bu şekilde isimlendirmişlerdir.²² Türklerin bu terkedilmiş ve harap olmuş yerleşmeleri yeniden imar ve iskân etmelerindeki sebepler elbette ki coğrafidir. Başta tatlı su kaynakları olmak üzere verimli tarım arazileri, stratejik konum ve iklimsel uygunluk gibi faktörler bu sebeplerin başlıcaları arasındadır.

4. Anadolu'da Kadılık Kurumunun İşleyişi Ve Yerleşmeler Üzerine Etkisi

Anadolu'daki yerleşmelere kadı ismi verilmesini, Anadolu Selçuklu Devleti adli sisteminin devreye girmesiyle başlatmak icap eder. Kadı'l Kuddad Konya'dan bütün Selçuklu topraklarındaki önemli yerleşmelere kadılar tayin etmekteydi. Dolayısıyla “kadı” isminin kadının tayin olduğu yerleşmelerin isimlerini bu şekilde etkilemeye başladığını söyleyebiliriz. Kadılar, tabiidir ki çevresine göre merkezi şehir ve kasabalara tayin olarak, adalet işlerini buradan icra etmekteydiler. Ancak yargı fonksiyonunun bu gibi büyük yerleşmeleri etkileyerek isimlerini değiştirecek kadar baskın

²² Tuncer Baykara, a.g.e., 1990, s. 78.

olması beklenmemelidir. Bu tür büyük yerleşmelerde kadı isminin sınırlı olarak bazı mahalleleri etkilediğinden ise söz edilebilir. Yargı gücünün yerleşmelerin isimlerini etkilediği birimler şehirsal karakterli yerleşmelerden daha çok kadının ya da naibinin belirli bir süre dâhilinde görev yaptığı kırsal yerleşmeler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Osmanlı tarihini umumiyetle iki devre ayırmak âdet olmuştur: Beş asırdan fazla bir zamanı ihtiva eden klasik devir ve öte yanda bir asrı bulmayan, ancak en az önceki kadar mühim hâdiselerin cereyan ettiği Tanzimat Devri. Hayli uzunca olan ilk devirde mahkeme teşkilatı ufak tefek istisnalarla beraber hep bir yeknesaklık arz eder. Ancak ilkinde göre oldukça kısa olan ikinci devir boyunca adliye teşkilatında çok mühim reformlar yapılmış, imparatorluğun sonuna kadar hükümetin mahkeme teşkilatı üzerinde tasarrufu devam etmiştir. Hukuk tarihi açısından, Tanzimat Devri, Gülhane Hatt-ı Hümayunu'nun ilan edildiği 1839 tarihinden birkaç sene öncesinden başlar ve Cumhuriyetin hukuk inkılabının yapıldığı 1924-1926 yıllarına kadar devam eder.²³ Şu halde kadıların klasik dönemde etkilerinin çok büyük olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır. Tabiidir ki zamanla içinde bu etki hukuku sisteminin dönüşümüyle zayıflayıp yok olmuştur. Kadılık dediğimiz şer'i hukuk sisteminden geriye arşivlerdeki belgeler bir tarafa bırakılacak olursa aktüalitede kadı isimli yerleşmeler kalmıştır.

Kadılık dediğimiz idari bölge, Osmanlı döneminin mülki hükümetinde ana düzen olup, kadı doğrudan doğruya padişahın şahsını temsil ve görevi yönünden de Divan'a bağlı olup, kendi üzerinde Divan'dan başka üstün bir adalet kurumu yoktu. Divan bu sistem vasıtasıyla kanunları ve buyrukları kadılıklar eliyle uygulayarak merkeziyetçiliği en üst düzeyde gerçekleştirmiştir.²⁴

Kadının selâhiyet [yetki] mıntıkası, bir iskân yerini²⁵ değil, bir alana karşılık gelmektedir. Kadılar, mıntikalardaki en önemli iskân yerinde oturduklarından orası kadılık merkezi, kaza merkezi itibar edilmiş, kaza da o iskân yerinin adıyla anılır olmuştur. Ancak önemli bir iskân yeri olmayan kadılıklar olduğu gibi, göçerler üzerinde görev yapan kadılar da vardır. Bunun içindir ki Anadolu'da yer yer kadı-köy'lere rastlanır.²⁶

İşte kadı isminden en fazla etkilenen yerleşmelerin daha çok kırsal alanlarda bulunduğunu ve kadının yargı fonksiyonunun bu yerleşmeyi

²³ Ekrem B. Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C.III, S.5, İstanbul, 2005, s.417.

²⁴ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Barış Yayınevi, Ankara, 1999, s.73.

²⁵ İskân yeri, köy, kasaba veya şehir olarak yerleşme birimini ifade etmektedir. Fakat mıntika genellikle bir idari alana karşılık gelmektedir. Türkiye Cumhuriyeti'nde en büyük idari alan illerdir. İllerden sonra ilçeler, ilçelerden sonrada köy idari alanları mevcuttur. İlçe ile köy arasında mevcut olan bucağ alanı işlevini tamamen kaybetmiştir.

²⁶ Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1988.s 32.

diğerlerinden farklı ayırt edici bir konuma getirdiği söylenebilir. Bu kırsal yerleşmeler artık kendi emsallerinden kadının oturduğu yer olması hasebiyle farklılaşmış durumdaydı. Ancak şunu da belirtmekte fayda vardır ki herhangi bir kazada görev yapan kadı, kazanın merkezi olan yerleşmenin ismini değiştiremediği gibi, kırsal yerleşmelerde görev yaptığı halde oranın ismine etki edemediği yerleşmelerin varlığı da bir gerçektir.

Her kaza, bir taraftan ticari ve diğer taraftan kültürel üstünlüğü ile yani çevresinin merkezi olmuş bir kasaba veya şehir ile, böyle bir topluluk merkezini çevrelemiş köylerin teşkil ettiği idari bir birliği ifade etmekte idi. Şu halde kazaların doğuşu tarihi bir seyir içinde meydana gelmekte olup, bunu yaratan etkileri de tarihi, iktisadi, coğrafi ve kültürel olarak düşünmek gerekir. Ancak, hiçbir kasaba veya şehir olmaksızın, sırf köyler grubu halinde teşkil edilmiş kazalar da, az olmakla beraber mevcut idi ve böyle yerler tabiatıyla kazaların doğuşlarına esas olan kuralı bozmuyordu. Bir merkez kasabası bulunmayan bu tür kadılıklar, eski yerli idare bölümden kalma olmayıp, büyük ihtimalle, Türk göçebe hayatının bir icabı idi. Türkiye’de kazalara merkez görevi yapan kasabalar ve şehirler, bir kısmı Türkiye kurulduktan sonraki devirde doğmuş olsa da, büyük çoğunluğu itibarıyla, Bizans, Roma ve belki daha eski devirlere kadar giden uzun bir tarihe sahiptirler. Bunlardan bir haylisi hâlâ Anadolu’nun birinci derece siyasi, iktisadi ve kültürel merkezleri durumunu sürdürmektedirler.²⁷

Anadolu’da Selçuklu Devleti’nin devamı niteliğindeki Osmanlılarda beylik döneminden beri fethedilen yerlere hukuku temsilen bir kadının, idareyi temsilen bir subaşının tayini yerleşmiş bir gelenektir. Osmanlı kadısı İslam devletleri içinde özgün bir yeri olan adliye ve mülkiye görevlisidir.²⁸

Osmanlı kaynaklarında kadı kelimesine ilk defa Osman Gazi devrinde rastlanılmaktadır. Bilecik’in fethinden sonra Selçuklu sultanından istiklâl alâmetleri olarak tabl, alem ve kılıç gelmiş, bunun üzerine Tursun Fakih, Karaca Hisar’a kadı ve hatip tayin edilerek hutbe Osman Gazi adına okunmuştur. Bu şekilde Osmanlı Beyliği’nde fethedilen yerleşmelere devlet otoritesinin ve hâkimiyetin bir göstergesi olarak kadılar atanmaya başlamıştır.²⁹

İlk kadıların İznik, Bursa ve Edirne gibi merkezlere tayin edildiği, yeni fethedilen yerlere ikinci ve üçüncü derecede kadıların gönderildiği vekâyi’ nâmelerden öğrenilmektedir.³⁰ Bu durumda İstanbul’un fethinin ardından bu şehir Osmanlı Devleti hukuk ağının merkezi konumuna gelmiştir.

²⁷ Mustafa Akdağ, *Türkiye’nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, Barış Yayınevi, Ankara, 1999, s.59.

²⁸ İlber Ortaylı, “Osmanlı Devletinde Kadı”, *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Cilt 24, İstanbul, 2001, s.69.

²⁹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995, s.124.

³⁰ İlber Ortaylı, a.g.e., 2001, s.70.

Geniş bir bölgede bütün davaları göremeyen kadının nâibleri vardır ve nâib mahkemesinin bölgesi için kullanılan nahiye buradan kalmadır. Nâibler genelde mahallî medreselerin icazetlileri arasından çıkarsa da büyük merkezlerde bu böyle değildir.³¹ 1867 Vilayet Nizamnamesinden sonra ortaya çıkan idari bölünüş esasına göre vilayet, sancak(liva), kaza, nahiye ve köy tasnifinde aslında birer hukuksal alanı temsil eden kaza ve nahiyenin zaman içinde birer idari alana inkılap ettiğini söyleyebiliriz.

Bu mekânsal hukuki hiyerarşiye örnek olarak İstanbul incelenebilir.. Fetihten 70 yıl sonra şehirde 13 nahiye vardı. Her nahiyenin müteaddit mahalleleri vardı. 17. asırda bugünkü İstanbul, başta surlar dâhilindeki İstanbul sonra Galata, Eyüp, ve Üsküdar olmak üzere dört tane kadı tarafından idare ediliyordu. İstanbul kadısının 17. asırda kendi bölgesi dâhilinde 26 naib tayin ettiğini Osman Nuri Bey bildiriyor. Bu 26 naib, surların dışında Çatalca'ya kadar uzanan 700 köyün dahil olduğu bir alanda, kadının temsilcisi olarak görev yapardı. Galata kadısı aynı şekilde civardaki 300 köy üzerine 44 naib tayin ediyordu. Medine-i Üsküdar Mevleviyeti 5 naibliğin idaresine sahipti. Bu sınırlar kadının yargı ve yönetim bölgesi olup, bu bölgenin dışında yetkileri yoktu.³²

Osmanlı Devleti'nin gerileme dönemine girmesiyle beraber kadılarında güç kaybetmeye başladığını görmekteyiz. Önceleri ayanların etkisine maruz kalan kadının otoritesi, Tanzimat'la birlikte oluşturan kurumlar çerçevesinde iyice zayıflamış ve kadı bir hayli yetki kaybetmiştir.

5. Türkiye'de Kadı İsimli Yerleşmelerin Coğrafi Analizi

Coğrafya gerçek anlamda bir mekân bilimidir. Bu sebeple mekânsal analiz aynı zamanda coğrafi analiz olarak da değerlendirilir. Kadı isimli yerleşmelerin mekânsal analizi yapılırken Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı'nın verilerinden faydalanılmıştır. İçişleri Bakanlığı, Türkiye'deki köy adlarıyla bunların bağlı buldukları il ve ilçe merkezlerini göstermek üzere ilk önce Arap harfleriyle 1928 yılında ve daha sonra da Türk harfleriyle 1933 yılında "Köylerimiz" adıyla bir eser yayımlanmıştır. Ancak Türkiye'deki yerlerin adlarında ve idari bağılıklarında yapılmış olan değişiklikler bu çalışmanın sıklıkla yeniden gözden geçirilmesini ve üstünde düzeltmeler yapılmasını gerekli kılmıştır. Bu bakımdan 1946 yılında gerçekleştirilen çalışma yalnız köyler değil, çiftlik, kom, mezraa, kışlak, yaylak ve oba gibi bütün meskûn yerleri de içene almıştır. Böylece Türkiye'de Meskun Yerler Kılavuzu ortaya çıkmıştır. Bu kılavuz içinde

³¹ İlber Ortaylı, a.g.e., 2001, s.73.

³² İlber Ortaylı, a.g.m., 1976,s.99.

ayrıca 1933 yılında basılan (Köylerimiz) de bulunmayan muhtarlık ve bucak merkezleri de yer almaktadır.³³

Bu çalışmada kadı isimli yerleşmeler araştırılırken 1946-1947 yılında basılmış kılavuzların yanında 2012 yılına ait güncel veri olarak Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, Türkiye Mülki İdare Bölümleri Envanterinden de faydalanılmıştır. E-İçişleri Projesi kapsamında hazırlanan bu envanter ilgili bakanlığın internet sayfasında çeşitli dosya uzantılı bilgi kütükleri halinde bulunmaktadır.³⁴ Bu internet adresinde 1946-47 yıllarından farklı olarak şehrsel karakterli yerleşmelere bağlı mahallelere de yer verilmiş ve bunlar içerisinde de kadı isimli olanlar ayrıca tespit edilmiştir. Yerleşmelerin geçmişten günümüze isimlerinde yahut idari görevlerinde meydana gelen değişiklikler bu iki döneme ait verilerin karşılaştırılması sonucu örneklerle açıklanmaya çalışılmıştır.

1928 yılından günümüze Türkiye Cumhuriyetinin nüfusunda meydana gelen artışlar gerek yerleşmelerin nüfuslarının artması gerekse yeni yerleşmeler kurulması şeklinde gerçekleşmiştir. Özellikle topografyanın yerleşmelerin yatayda gelişmesini kısıtlayıcı olduğu bazı coğrafyalarda yeni yerleşmeler, ana yerleşmeye yakın bir şekilde arazinin elverdiği büyüklükte genişlemiş ve sayıları artmıştır. Böyle yerlerde toplu şekilli yerleşmelerden ziyade mahalleli veya yarı dağınık şekilli diyebileceğimiz bir yerleşme şeklinin ortaya çıktığı görülür. Türkiye’de bu tarif edilen alanlarının coğrafi olarak Batı Karadeniz Bölümünde yoğunlaştığını bu çalışma doğrultusunda tespit etmiş bulunmaktayız. Böylesi engebeli coğrafyalarda ulaşım şartlarının güçlüğü de eklenince, yerleşmelerin merkezleşmesi oldukça zayıf kalmıştır. Bu nedenle coğrafyada büyük yerleşmelerden ziyade küçük kırsal yerleşmelerin hâkim olduğu görülür. İşte buradaki yerleşmelerin kadı ismini almasındaki temel sebebi bu şartlara bağlamak mümkündür. Başka bir ifade ile kadı ismi şehrsel yerleşmelerden ziyade kırsal yerleşmeleri etkisi altına almıştır dolayısıyla kırsal yerleşmelerin yoğunluk kazandığı alanlarda kadı isminin de yoğunluk kazandığı ortadadır.

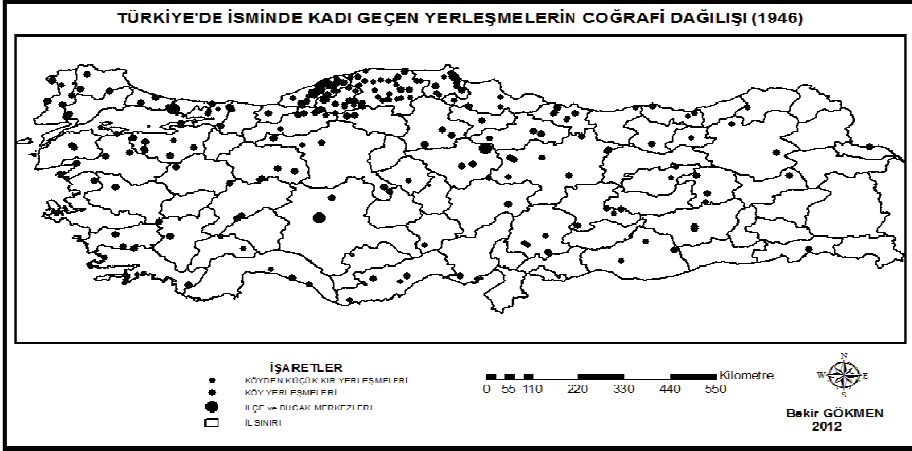
Türkiye’de isminde kadı ibaresi bulunan yerleşmelerin lokalizasyonu yapılırken iki ayrı harita sisteminden yararlanılmıştır. Bunların birincisi 1911-1929 yılları arasında üretilmiş olan 1/200.000 ölçekli Bonn eprojeksiyon sistemli harita paftalarıdır. Yerleşmelerin konumları ve isim karşılaştırmaları bu haritaların 1952 yılında latinize edilmiş ikinci baskılarından tespit edilmiştir. Diğer bir taramada ise, 1956 yılından itibaren kullanılmaya başlanan ve bugün halen temel topografya haritalarını oluşturan Transvers Merkator (Gauss – Kruger) projeksiyon sistemli 1/100.000 ölçekli haritalar kullanılmıştır. Yine halihazırda

³³ *Türkiye’de Meskûn Yerler Kılavuzu Cilt I*, İçişleri Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara, 1946.s.III.

³⁴ T.C. İçişleri Bakanlığı, Mülki İdare Bölümleri, <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> , [11.06.2012]

<http://maps.google.com> internet adresi sayesinde sonradan kurulmuş bir kısım yerleşmelerin koordinatları tespit edilerek CBS ArcGIS programı ortamında lokalizasyonları gerçekleştirilmiştir.

Bu haritalardan elde edilen koordinat bilgileri daha sonra WGS84, UTM Avrupa 1950Datumlu Türkiye'nin il ve ilçe sınırlarını gösteren kalıp haritalara aktarılarak lokalizasyonson şekline getirilmiştir.

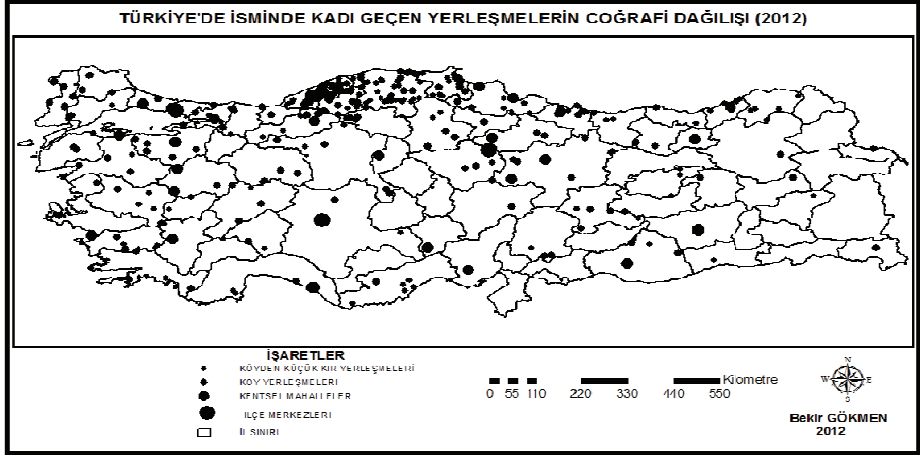
Harita 1: Türkiye'de İsminde Kadı Geçen Yerleşmelerin Coğrafi Dağılışı (1946)

1946-1947 yıllarında basılan Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu'na göre yapılan taramalarda toplam 252 adet yerleşme isminde kadı kelimesinin geçtiği tespit edilmiştir.³⁵ Bu yerleşmelerin dağılışı köyden küçük kır yerleşmeleri (yayla, kışla, çiftlik, mezraa, kom, mahalle), köy yerleşmeleri ve ilçe-bucak merkezleri olmak üzere üç grupta tasniflenmiştir. İlçe ve bucak merkezleri şehrsel karakterli yerleşmeler olduğundan bu yerleşmeleri kasaba ve şehirler olarak da nitelendirmek mümkündür. Tüm bu üç gruba giren yerleşmelerin dağılışı 1946 yılı dikkate alınarak Harita 1 olarak görselleştirilmiştir. 2012 yılı itibarıyla ise İçişleri Bakanlığı'nın internet sitesi verilerinden elde edilen bilgilere göre kadı isimli yerleşmelerin sayısı toplam da 359 adettir.

2012 yılı itibarıyla bu rakamın daha fazla çıkmasının başlıca nedenleri arasında şehir ve kasabalara ait olan mahallelerin verilere eklenmesi yanında özellikle kadı isimli köyden küçük kır yerleşmelerinde görülen artış

³⁵Bkz: Harita 1.

bulunmaktadır. Geçen 66 yılda kadı isimli yerleşmelerde 107 adet artış gerçekleşmiştir.

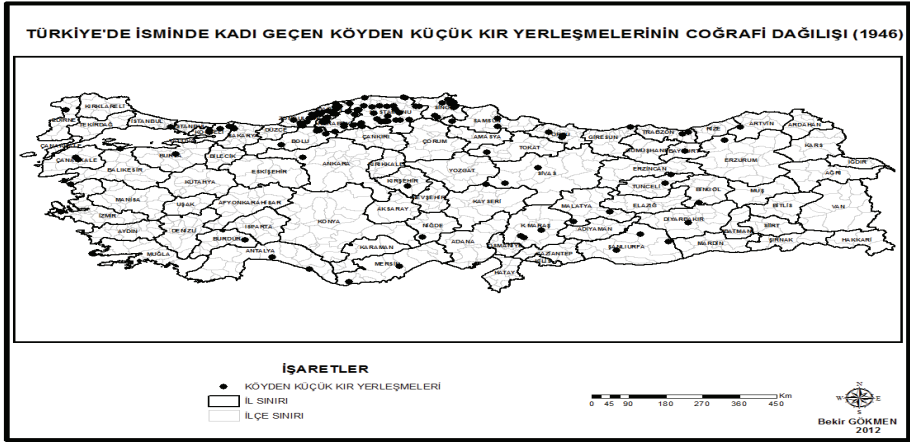
Harita 2: Türkiye'de İsminde Kadı Geçen Yerleşmelerin Coğrafi Dağılışı (2012)

Bu artışının 65 adedinin köyden küçük kır yerleşmelerinde gerçekleştiğini ve 2012 yılı yerleşme bilgilerinde bulunan 34 adet kadı isimli kentsel mahallenin de devreye girmesiyle ortaya çıktığı açıktır. Burada şunu da belirtmek gereklidir ki, 1946 yılında yapılan sayım eksikliklerinin 2012 yılında giderilmiş olmasıdır. Bunun yanında kadı isimli yeni kır yerleşmelerinin bu iki dönem arasında da kurulmuş olması ve isimlerinin de Kadı isimli ana yerleşmeden türemesine istinaden Kadıoğlu olarak verilmesi olarak gerçekleşmiştir. Şöyle ki 1946 yılında 14 tane Kadıoğlu isimli yerleşme var iken, 2012 yılında Kadıoğlu isimli yerleşme sayısı 43'e yükselmiştir. 2012 yılında toplam 201 adet olan köyden küçük kır yerleşmesi isimlerinde Kadı (23), Kadılar (26), Kadıköy (38) ve Kadıoğlu (43) en çok benzer isme sahip yerleşmelerin sıralanmasıdır. Bu dört yerleşme ismi, 201 adet toplam yerleşmenin %65'lik bir kısmını teşkil etmektedir.

1946 yılı itibarıyla isminde kadı geçen meskûn mahalleri yani yerleşmeleri incelediğimiz zaman 134 adet köyden küçük kır yerleşmesi bulunmaktadır. Bu rakamın büyük bir kısmının kırsal mahallelerden oluştuğunu görmekteyiz. Geri kalanlar ise yayla, kışlak, çiftlik gibi diğer kırsal yerleşmelerden oluşmaktadır. Bu tip yerleşmelerin zaman içinde arttığı ve 2012 yılı itibarıyla sayılarının 201'e ulaştığını Harita 3 ve Harita 4 incelenerek görülebilir. 2012 yılında Kadı ismi taşıyan köyden küçük kır yerleşmelerin Batı Karadeniz, Orta Karadeniz ve Ege Bölümlerinde bariz bir şekilde arttığı ortaya çıkmaktadır. 1946 yılında isminde kadı geçen köyden küçük kır yerleşmeleri içinde Kadı (28), Kadıköy (18), Kadıoğlu (14),

Kadılar(11) ve Kadılı (6) en çok benzer isimlere sahip yerleşmelerin sıralanmasıdır. Bu beş isim grubunun, toplam yerleşmeler içindeki oranı % 57'dir.

1946 yılında kadı isimli köylerin toplam adedi 114'tür. 2012 yılında ise tesadüf olarak yine köy sayısının 114 olduğu karşımıza çıkar ancak bu rakama 7 adet belde eklenerek Harita 5 oluşturulmuştur.³⁶ Köylerin zaman içinde gelişerek şehirselleşen karakterler kazandığı ortadadır. Son kanun değişikliğinden önce nüfusları 2000'i geçen bazı köylerde belediye teşkilatı kurulduğunu görmekteyiz.³⁷

Harita 3: Türkiye'de İsminde Kadı Geçen Köyden Küçük Kır Yerleşmelerinin Coğrafi Dağılışı (1946)

Bünyesinde belediye teşkilatı olan ancak henüz yeterince kasaba kimliği kazanamamış yerleşmelere belde ismi verilmektedir. Bu noktadan hareketle 2012 yılında köyler yanında beldelerde birlikte işlenmiştir.

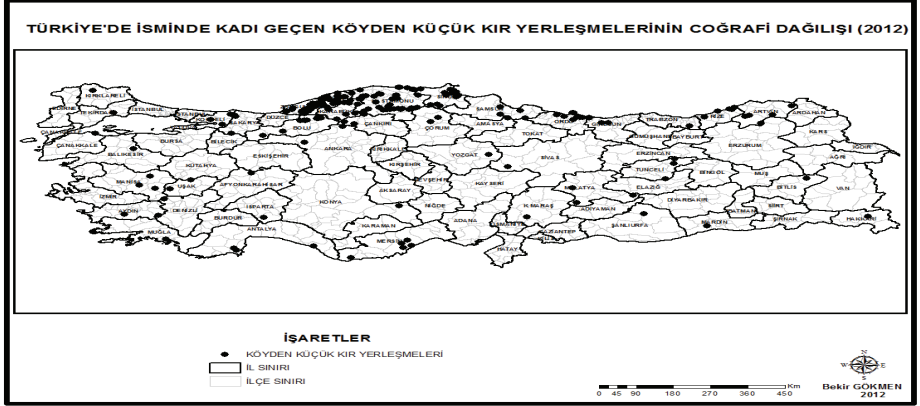
1946 yılı itibarıyla isminde kadı geçen köy yerleşmeleri isimleri arasında Kadıköy-ü (21), Kadı (13), Kadılar (7), Kadıoğlu (4) ve Kadılı (4) sırasıyla en fazla benzer isim gruplarını oluşturur. Bu beş isim grubunun toplam kadı isimli yerleşmeler içindeki payı % 42'dir.

2012 yılı bazında ise kadı isimli köy yerleşmelerini irdedeğimiz zaman sadece kadı isminden oluşan bir yerleşmeye rastlamamaktayız. Bu durumu muhtemelen kadı isimli yerleşmelerin köy isim takısı olarak Kadıköye dönüşmesiyle açıklayabiliriz. 2012 yılında ise köy yerleşmeleri

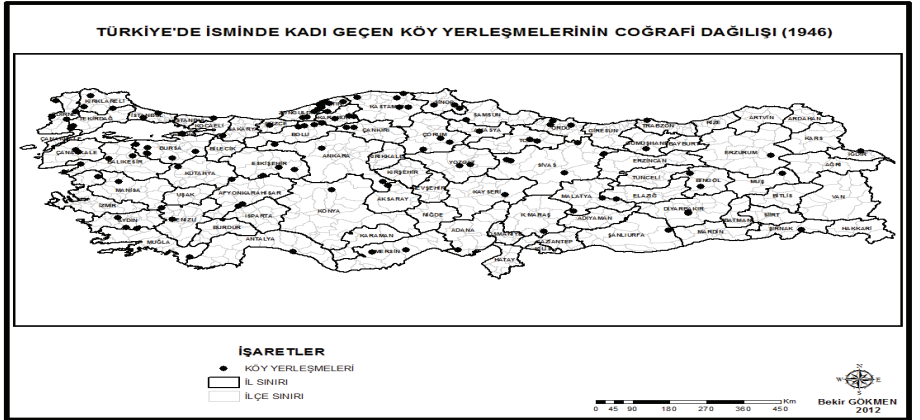
³⁶ Bkz. Harita 5

³⁷ En son yapılan kanun değişikliğinde, bir yerleşmede belediye teşkilatı kurulabilmesi için nüfusun alt sınırı en az 5000'dir. Daha önceki kanuna göre belediye olmuş ancak nüfusları 2000'in altına düşmüş beldelerin belediyeleri lağvedilerek, tüzel kişiliklerinin köye dönüştürülmesi gündemdedir.

isim grupları Kadıköy (37), Kadılar (7), Kadioğlu (6) ve Kadılı(5) olarak büyük gruptan küçüğe doğru sıralanmaktadır.

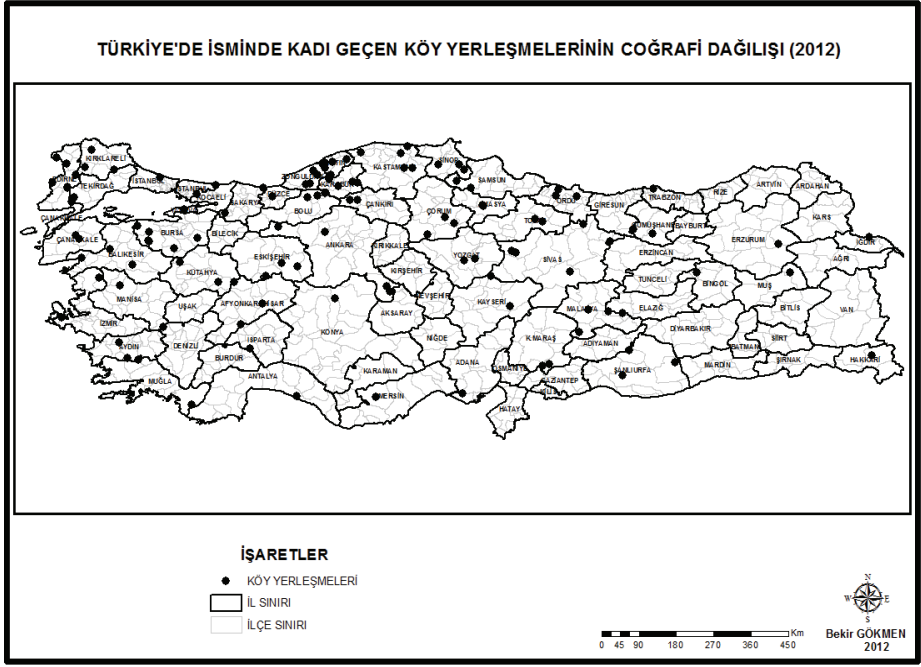

Harita 4 Türkiye’de İsminde Kadı Geçen Köyden Küçük Kıy Yerleşmelerinin Coğrafi Dağılışı (2012)

Harita 5 : Türkiye’de İsminde Kadı Geçen Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Dağılışı (1946)

İsminde kadı geçen köylerin bölgeler itibarıyla dağılımlarına baktığımız zaman Marmara Bölgesi ve özellikle de Batı Karadeniz Bölümü ana yoğunlaşma alanlarını oluşturmaktadır.

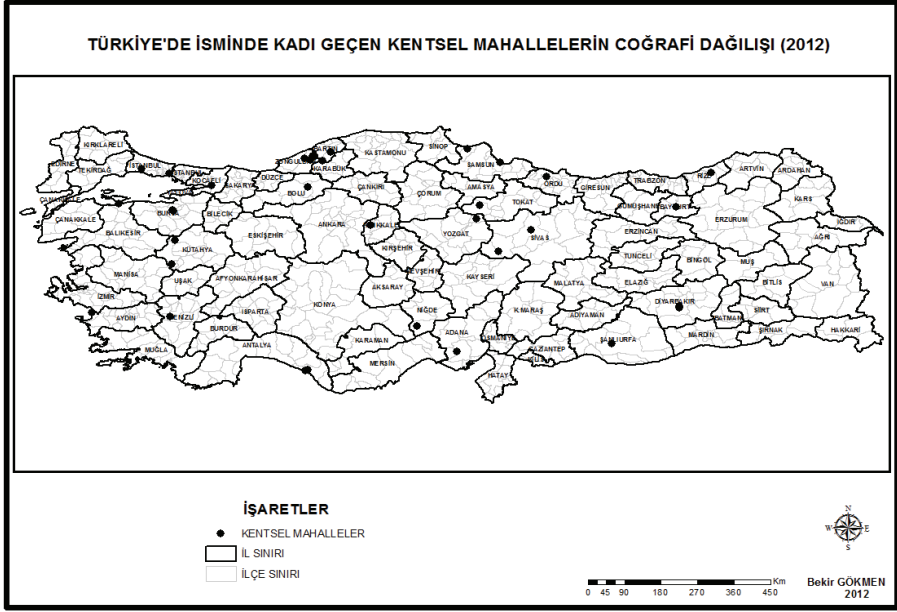

Harita 6 : Türkiye’de İsminde Kadı Geçen Köy Yerleşmelerinin Coğrafi Dağılışı (1946)

Bir kısım köylerin zaman içinde şehirselleştiğini ve dolayısıyla kasaba ve şehir konumuna geldiği bilinmektedir. Bu noktadan hareketle var olan bir kısım kasaba ve şehirler de eski konumlarından farklı olarak gerek nüfus gerekse alan olarak genişlemişler, çevrelerinde yer alan bir kısım köyleri adeta yutarak bünyelerine katmışlardır. Örneğin 1946 yılında Diyarbakır merkez kazasına bağlı Kadıkebir ve Küçükkadı köyleri, şehrin gelişip büyümesine paralel olarak günümüzde şehirselleşmiş mahalle özelliği kazanmıştır. Ülkemizde bu şekilde şehirlerin gelişmesine bağlı olan şehrin bir mahallesi konumuna gelmiş köy sayısı bir hayli fazladır. Bu duruma diğer bir örnek de Kadılar köyünün zamanla genişleyen Denizli şehrinin bir mahallesi haline gelmesidir. 2012 yılı itibarıyla şehirselleşmiş mahalleler Harita 7 dâhilinde lokalize edilmiştir.

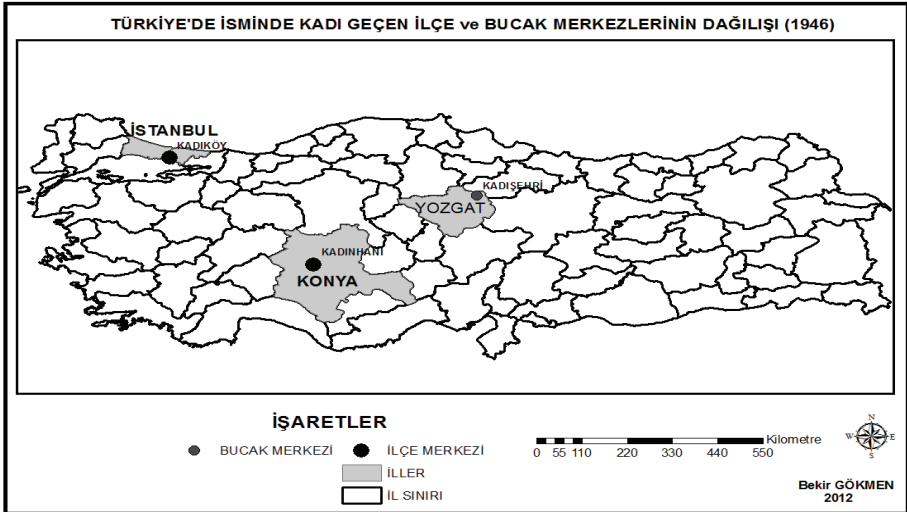
2012 yılı itibarıyla isminde kadı geçen şehirselleşmiş mahalle isimleri Kadıköy (6), Kadioğlu (6) ve Kadılar (5) olmak üzere üç büyük isim grubunu teşkil etmektedir.³⁸

³⁸ Bkz. Harita 7.

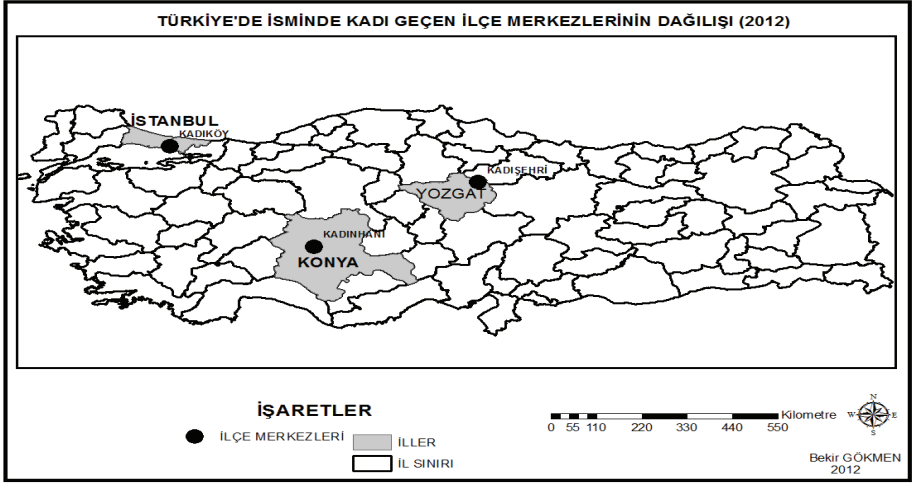

Harita 7: Türkiye’de İsminde Kadı Geçen Kentsel Mahallelerin Coğrafi Dağılışı

Kadılık kurumunun işlediği bir kısım coğrafyalarda herhangi büyük bir yerleşmenin (şehir – kasaba) bulunmaması ve kadının daha çok kırsal yerleşmelerde oturması, o yerleşmenin hukuksal fonksiyonunun diğer fonksiyonları geride bırakmasına sebep olmuştur.

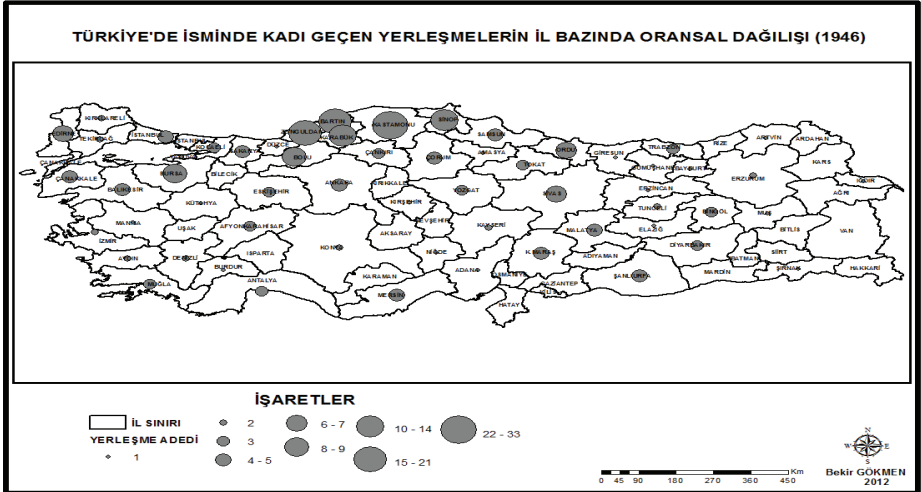

Harita 8: Türkiye’de İsminde Kadı Geçen İlçe ve Bucak Merkezlerinin Dağılışı (1946)

Harita 9: Türkiye’de İsminde Kadı Geçen İlçe ve Bucak Merkezlerinin Dağılışı (2012)

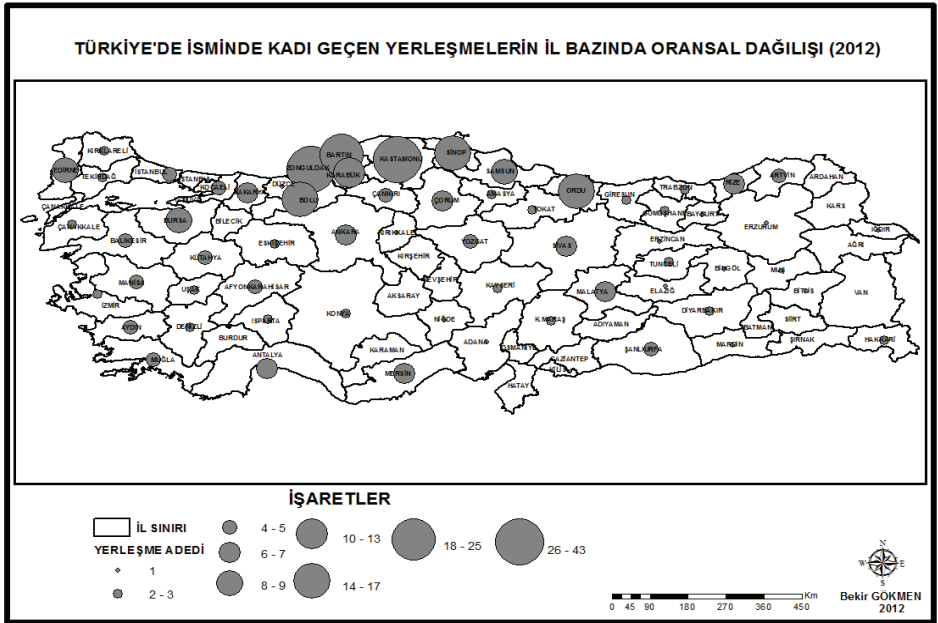
Yerleşmelerin küçük olduğu geniş kırsal alanlarda merkezi bir yerleşmede görevini yerine getiren kadı, zamanla bu yerleşmeye adını vermiş ve yahut ta bu yerleşme Kadıköy olarak algılanır olmuş ve ismi bu yönde değişime uğramıştır. 1946 yılında bu kırsal özellikler haricinde isminde kadı olan yerleşmeler içinde ilçe ve bucak merkezlerinin varlığını görmekteyiz. Bunlar arasında İstanbul’un Anadolu yakasındaki ilçesi Kadıköy, Konya’nın Kadınhanı (Kadınhanı) ve Yozgat’ın Sorgun ilçesine bağlı Kadışehri bucağı yer almaktadır.

Harita 10: Türkiye’de İsminde Kadı Geçen Yerleşmelerin İl Bazında Oransal Dağılışı (1946)

Kadışehri bucağının merkezi olan kasaba yerleşmesi 2012 yılı itibarıyla Yozgat ilinin, Kadışehri ilçesinin merkezi konumuna gelmiştir. Kadıköy ve Kadınhamı yerleşmelerinin ise 2012 yılı itibarıyla gerek nüfus gerekse mekânsal özellikler dâhilinde birer şehir yerleşmesi olduğu görülür. 1946 yılına göre isminde kadı geçen yerleşmelerin il bazında oransal dağılımına baktığımız zaman Batı Karadeniz Bölümü illerinin dikkat çektiği görülür.³⁹

Bu iller, başta Kastamonu olmak üzere Zonguldak, Bartın, Karabük, Sinop ve Bolu illeridir. 2012 yılına geldiğimiz zamansa Kadı isimli yerleşmelerdeki dağılış oranının Batı Karadeniz Bölümünde ağırlığını koruduğunu ancak buna ilave olarak Orta Karadeniz Bölümü ve Marmara Bölgesinin de öne çıktığı görülmektedir.

Harita 11: Türkiye'de İsminde Kadı Geçen Yerleşmelerin İl Bazında Oransal Dağılışı (2012)

Kadı isimli yerleşmelerin hem 1946 hem de 2012 yılı itibarıyla çalışmanın gereği olarak tüm yerleşme tiplerinde tabloları yapılmış olmakla beraber burada sadece 2012 yılında isminde kadı geçen köy ve belde yerleşmelerinin idari bağlılık esasına göre listesi verilerek, yerleşmelerin ne şekilde incelendiğine dair tek bir gösterge oluşturmuştur.

³⁹ Bkz. Harita 10.

Tablo 1: (Örnek Tablo) Türkiye’de Kadı İsimli Köy ve Belde Yerleşmelerinin İdari Bağlılık Esasına Göre Listesi (2012)⁴⁰

S.N	ADI	BUCAĞI	İLÇESİ	İLİ
1	KADIKÖY	ÇAY	ÇAY	AFYONKARAHİSAR
2	KADILAR	HAYDARLI	DİNAR	AFYONKARAHİSAR
3	KADİMÜRSEL	İHSANİYE	İHSANİYE	AFYONKARAHİSAR
4	ALAKADI	AMASYA	AMASYA	AMASYA
5	ÖZALAKADI	SULUOVA	SULUOVA	AMASYA
6	KADIKÖY	NALLIHAN	NALLIHAN	ANKARA
7	KADINCIK	ŞEREFLİKOÇHİSAR	ŞEREFLİKOÇHİSAR	ANKARA
8	KADIOBASI	GÜDÜL	GÜDÜL	ANKARA
9	KADIOBASI	ŞEREFLİKOÇHİSAR	ŞEREFLİKOÇHİSAR	ANKARA
10	KADILAR	MANAVGAT	MANAVGAT	ANTALYA
11	KADIKÖY	AYDIN	AYDIN	AYDIN
12	KADILAR	AKÇAOVA	ÇİNE	AYDIN
13	KADIKÖY	BALYA	BALYA	BALIKESİR
14	KADIKÖY	BİGADIÇ	BİGADIÇ	BALIKESİR
15	KADIKÖY	EDREMİT	EDREMİT	BALIKESİR
16	ÇAKIRKADI	BARTIN	BARTIN	BARTIN
17	EPÇİLERKADI	BARTIN	BARTIN	BARTIN
18	HASANKADI	KOZCAĞIZ	BARTIN	BARTIN
19	KADIKÖY	ULUS	ULUS	BARTIN
20	ŞABANKADI	KOZCAĞIZ	BARTIN	BARTIN
21	ULUGEÇİTKADI	BARTIN	BARTIN	BARTIN
22	KADIKÖY	KİGİ	KİGİ	BİNGÖL
23	KADILAR	GÖKÇESU	MENGEN	BOLU
24	KADISUSUZ	MENGEN	MENGEN	BOLU
25	SARIKADILAR	PAZARKÖY	MENGEN	BOLU
26	DAĞKADI	KARACABEY	KARACABEY	BURSA
27	DEREKADI	MUSTAFAKEMALPAŞA	MUSTAFAKEMALPAŞA	BURSA
28	KADIKÖY	ORHANELİ	ORHANELİ	BURSA
S.N	ADI	BUCAĞI	İLÇESİ	İLİ

⁴⁰ 2012 yılı itibarıyla Türkiye’de isminde kadı kelimesi geçen 114 köy, 7 belde (belediye köy) bulunmaktadır. Bu çalışmanın nasıl sistemeleştirildiğine bir örnek teşkil etmesi için yalnızca bu örnekleme tablosu 2012 yılı köy ve beldeler olarak yer verilmiştir.

29	KARAKADI	İNEGÖL	İNGÖL	BURSA
30	KÖMÜRCÜKADI	MUSTAFAKEMALPAŞA	MUSTAFAKEMALPAŞA	BURSA
31	KUMKADI	MUSTAFAKEMALPAŞA	MUSTAFAKEMALPAŞA	BURSA
32	ORMANKADI	MUSTAFAKEMALPAŞA	MUSTAFAKEMALPAŞA	BURSA
33	KADILAR	ETİLİ	ÇAN	ÇANAKKALE
34	KARAKADILAR	ETİLİ	ÇAN	ÇANAKKALE
35	KADIKÖY	ÇERKEŞ	ÇERKEŞ	ÇANKIRI
36	KADIÖZÜ	ÇERKEŞ	ÇERKEŞ	ÇANKIRI
37	KADIDERESİ	CEMİLBEY	ÇORUM	ÇORUM
38	KADIKIRI	ÇORUM	ÇORUM	ÇORUM
39	KADILITÜRK	BOĞAZKALE	BOĞAZKALE	ÇORUM
40	YENİKADILI	BOĞAZKALE	BOĞAZKALE	ÇORUM
41	KADIKÖY	BULDAN	BULDAN	DENİZLİ
42	KADIOĞLU	KONURALP	DÜZCE	DÜZCE
43	ESKİKADIN	EDİRNE	EDİRNE	EDİRNE
44	KADIAĞILI	HAMİDİYE	UZUNKÖPRÜ	EDİRNE
45	KADIDONDURMA	MERİÇ	MERİÇ	EDİRNE
46	KADIKÖY	YERLİSU	KEŞAN	EDİRNE
47	KADIKÖY	HAMİDİYE	UZUNKÖPRÜ	EDİRNE
48	MUHACIRKADI	ÇÖPKÖY	UZUNKÖPRÜ	EDİRNE
49	TAYAKADIN	KARAKASIM	EDİRNE	EDİRNE
50	YENİKADIN	EDİRNE	EDİRNE	EDİRNE
51	KADIKÖY	KUŞSARAYI	BASKİL	ELAZIĞ
52	KADIKÖY	AKARSU	REFAHIYE	ERZINCAN
53	KADICELAL	HORASAN	HORASAN	ERZURUM
54	KADIKUYUSU	ÇİFTELER	ÇİFTELER	ESKİŞEHİR
55	KADINCIK	SİVRİHİSAR	SİVRİHİSAR	ESKİŞEHİR
56	PAŞAKADIN	KAYMAZ	SİVRİHİSAR	ESKİŞEHİR
57	ESKİKADI	KELKİT	KELKİT	GÜMÜŞHANE
58	KADIÇAYIRI	ŞİRAN	ŞİRAN	GÜMÜŞHANE
59	KADIKÖY	YÜKSEKOVA	YÜKSEKOVA	HAKKARI
60	KADIKIŞLAK	İĞDIR	İĞDIR	İĞDIR
61	KADILAR	ISPARTA	ISPARTA	ISPARTA
S.N	ADI	BUCAĞI	İLÇESİ	İLİ
62	KADIKÖY	ŞİLE	ŞİLE	İSTANBUL

63	TAYAKADIN	ARNAVUTKÖY	ARNAVUTKÖY	İSTANBUL
64	KADIKÖY	GÖÇBEYLİ	BERGAMA	İZMİR
65	KADIOVACIK	UZUNKUYU	URLA	İZMİR
66	KADINCIK	NARLI	PAZARCIK	KAHRAMANMARAŞ
67	KADIOĞLUÇİFTLİĞİ	TÜRKOĞLU	TÜRKOĞLU	KAHRAMANMARAŞ
68	KADIBÜKÜ	SAFRANBOLU	SAFRANBOLU	KARABÜK
69	KADIKÖY	KARABÜK	KARABÜK	KARABÜK
70	KADIKÖY	YENİCE	YENİCE	KARABÜK
71	KADIKÖY	TAŞKÖPRÜ	TAŞKÖPRÜ	KASTAMONU
72	KADIOĞLU	DEVREKANİ	DEVREKANİ	KASTAMONU
73	KADIOĞLU	KASTAMONU	KASTAMONU	KASTAMONU
74	KADIYUSUF	ABANA	ABANA	KASTAMONU
75	KARAKADI	CİDE	CİDE	KASTAMONU
76	KADINCI	İĞDİR	ARAÇ	KASTAMONU
77	KADILI	SARIOĞLAN	SARIOĞLAN	KAYSERİ
78	KADILITÜRK	PAZARÖREN	PINARBAŞI	KAYSERİ
79	KADIKÖY	BABAESKİ	BABAESKİ	KIRKLARELİ
80	KADIKÖY	KIRKLARELİ	KIRKLARELİ	KIRKLARELİ
81	KADILI	GEBZE	GEBZE	KOCAELİ
82	KADIOĞLU	SARAYÖNÜ	SARAYÖNÜ	KONYA
83	KADIKÖY	TAVŞANLI	TAVŞANLI	KÜTAHYA
84	KIZKADIN	ALTINKAYA	ALTINKAYA	KÜTAYA
85	KADIÇAYIRI	BATTALGAZİ	BATTALGAZİ	MALATYA
86	KADİİBRAHİM	AKÇADAĞ	AKÇADAĞ	MALATYA
87	KADILI	DOĞANŞEHİR	DOĞANŞEHİR	MALATYA
88	KADIDAĞI	AKHİSAR	AKHİSAR	MANİSA
89	KADIKÖY	MUT	MUT	MERSİN
90	KADIKÖY	YATAĞAN	YATAĞAN	MUĞLA
91	KADIKÖY	KEMER	FETHİYE	MUĞLA
92	KADIKÖY	AKTUZLA	MALAZGİRT	MUŞ
93	KADILAR	ÜNYE	ÜNYE	ORDU
94	KADINCIK	ULUBEY	ULUBEY	ORDU
S.N	ADI	BUCAĞI	İLÇESİ	İLİ
95	KADINCIK	KUMRU	KUMRU	ORDU
96	KADIKÖY	KOCAALİ	KOCAALİ	SAKARYA

97	KADIKÖY	PAMUKOVA	PAMUKOVA	SAKARYA
98	KADIÇAYIRI	KÖPRÜBAŞI	VEZİRKÖPRÜ	SAMSUN
99	KADIOĞLU	MEZRAA	VEZİRKÖPRÜ	SAMSUN
100	KADIKÖY	DİKMEN	DİKMEN	SİNOP
101	KADINLI	BOYABAT	BOYABAT	SİNOP
102	SARIKADILAR	ÇERÇİLER	DURAĞAN	SİNOP
103	KADIFE	KOYULHİSAR	KOYULHİSAR	SİVAS
104	KADIKÖY	YAVU	YILDIZELİ	SİVAS
105	KADILI	YILDIZELİ	YILDIZELİ	SİVAS
106	SARIKADILAR	ÇETİNKAYA	KANGAL	SİVAS
107	KADIKENDİ	ŞANLIURFA	ŞANLIURFA	ŞANLIURFA
108	KADIKENT	HİLVAN	HİLVAN	ŞANLIURFA
109	KADIKÖY	DEMİRCİ	VİRANŞEHİR	ŞANLIURFA
110	KADIKÖY	MALKARA	MALKARA	TEKİRDAĞ
111	KADIKÖY	BEYAZKÖY	SARAY	TEKİRDAĞ
112	KADIKÖPRÜSÜ	ALMUS	ALMUS	TOKAT
113	KADIVAKFI	TOKAT	TOKAT	TOKAT
114	KADIKÖY	ÇARŞIBAŞI	ÇARŞIBAŞI	TRABZON
115	KADIKÖY	YALOVA	YALOVA	YALOVA
116	KADIGÜLLÜ	HASBEK	SARIKAYA	YOZGAT
117	KADILI	SARIKAYA	SARIKAYA	YOZGAT
118	BAKACAKKADI	GÖKÇEBEY	GÖKÇEBEY	ZONGULDAK
119	BAŞLARKADI	DEVREKANİ	DEVREK	ZONGULDAK
120	KADIOĞLU	ÇAYCUMA	ÇAYCUMA	ZONGULDAK
121	KOZLUKADI	EĞERCİ	DEVREK	ZONGULDAK

Sonuç

Anadolu'da Müslüman Türklerin varlığını en açık şekilde kurulan yerleşmeler ve Türkçe yerleşme isimleri olarak görmekteyiz. Türkler bir yandan Anadolu'yu yurt tutarken bir yandan da devlet nizamlarını kurup işletmeye başlatmışlardır. Anadolu'nun harap olmuş coğrafyasını yeniden imar etmişler, Anadolu'ya yeniden can vermişleridir. Anadolu'yu nüfuslandırmaları yanında birçok yeni köy ve köyden küçük yerleşmeyi de kurmuşlardır. Devletin merkezindeki medreselerden tayin olunan yargıçlar ki o dönemde isimleri kadı idi; Anadolu'nun dirlik ve düzenini İslam hukukuna göre sağlamaya çalışmışlardır. Kadılar genelde büyük yerleşme

merkezlerinde görev yaparlar ve orada oturlardı, ancak geniş Anadolu coğrafyasında büyük yerleşmelerin bulunmadığı yerlerde kadınlar köy adı verilen küçük iskân birimlerinde görev yaparlardı. Kadının gerçekleştirdiği görev o bölge için çok önemi olmasından dolayı zamanla oturduğu yerleşme kadının ismini almaktaydı. Bu durum, Türkiye’de topografyanın son derece engebeli, mahalleli kırsal yerleşmelerin fazlaca bulunduğu yerlerde kolaylıkla tespit edilebilmektedir. Özellikle Batı Karadeniz Bölümü yerleşmelerinin isminde kadı kelimesinin geçmesindeki sebep hem burada kırsal yerleşme sayısının fazla olması hem de eskiden günümüze kadının görev yapabileceği merkezi konuma sahip yerleşmelerin oldukça az olmasından kaynaklanır. Böylelikle ilk Kadıköyler ortaya çıkarken daha sonra bu yerleşmeden türeyen diğer küçük kırsal mahalle yerleşmelerinin Kadıoğlu ismini alarak yerleşme coğrafyasını şekillendirdikleri görülmektedir.

Kaynakça

1.Kitap ve Makaleler

Gümüüşü, Osman (2002), “XVI. Yüzyıl Anadolu’sunda Oğuz Boy Adlı Yerleşmeler”, **Türkler**, C. VI, Türkiye Yayınları, Ankara.

İzbirak, Reşat (1992), **Coğrafya Terimler Sözlüğü**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Kütükoğlu, Mübahat S. (2012), “Osmanlı’dan Günümüze Yer adları”, **Bellekten**, C.76, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Cilt. LXXVI, Sayı 275, Ankara.

Devellioğlu, Ferit (2007), **Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat**, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara.

Atar, Fahrettin (2001), “Kadı”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

Ortaylı, İlber (2001), “Osmanlı Devletinde Kadı”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt 24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul.

İzgi, Özkan (1986), “İslamiyet’in Doğuşu ve İlk Müslüman Türk Devletleri”, **Sosyal Bilgiler**, Anadolu Üniversitesi Yay. No:148, Ankara.

Özgür, E. Murat (2000), **Türkiye Coğrafyası**, Hilmi Usta Matbaacılık, Ankara.

Baykara, Tuncer (1990), **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerine Araştırmalar**, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, No: 56, İzmir.

Ekinci, Ekrem B. (2005), “Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C.III, S.5, İstanbul.

Akdağ, Mustafa (1999), **Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi**, Barış Yayınevi, Ankara.

Baykara, Tuncer (1988), **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş I, Anadolu'nun İdarî Taksimatı**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara.

Halaçoğlu, Yusuf (1995), **XIV-XVIII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.

Türkiye'de Meskûn Yerler Kılavuzu Cilt I, (1946), İçişleri Bakanlığı Yayınları, Başbakanlık Devlet Matbaası, Ankara.

2. İnternet Siteleri

Türk Dil Kurumu, Güncel Türkçe Sözlük, Kadı, <http://www.tdk.gov.tr>, [Erişim Tarihi: 11.06.2012]

Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanlığı, Mülki İdare Bölümleri, <https://www.e-icisleri.gov.tr/Anasayfa/MulkiIdariBolumleri.aspx> [Erişim Tarihi: 11.06.2012]